

ACC. N:R M. 15048: 1-14.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Joh. Sjögquist, Hultsjö*
Härad: *Västra* Berättare: " " "
Socken: *Hultsjö* Berättarens yrke: *målaremästare*
Uppteckningsår: *1960* Född år *1883* i *Hultsjö*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Småland. s. 1-14.

LUF 109

30/1-60

L.U.f.

S. M. E. DE N.

Lug 109.

Under mitten av 1800 talet förekom rätt ofta att ett byalag anställ-
da en bysmed vilken vid sidan av sitt smedyrke även fick ett litet
torpställe att bruka, ofta hände att det blev bara en backstuga, men
själva smedjan uppfördes alltid av byalaget, samt även en del verktyg
inköptes av byalaget. Den förste som jag minns eller rättare hört talas
om var en bysmed från Bölingetorps by i hultsjö vad han egentligen
hette har jag ej kunnat få reda på, men han gick under det allmänna
namnet "Tjusasmeen" och det berättas att han skulle vara ganska skick-
lig i sitt yrke, och att inte bara byborna anlidade honom själva utan
han anlidades även av omkringliggande orter, och i mitten av 1800
talet var folk mycket fattiga, så till ex. om det köptes en så kallad
stoppnål för stoppning av strumpor, och den råkade att gå av så var
det att gå till en skicklig smed och få den ihopvälld, och till sådant
arbete skulle denne "Tjusasmed" vara ganska skicklig, och för att det
skulle låta viktigt samt få folk att betala så mycket som var möjligt

(2)

ACC. N:R M. 15048:2.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

använde han ofta uttryck som bland annat lät så här "Jaha sådana väl-
lar de super kol" och gav anledning till ordspråk bland allmogen och
sades bland annat, om det var något påfrestande, "Sådana vällar de su-
per kol sa Tjusasmeen när han skulle välla ihop stoppnålen".
En bysmed hade inga förpliktelser att smida något utan ersättning åt
byalaget, fränsett det att om han skulle utföra något särskilt smide
såsom arendebetaling eller dyl. för stället han innehade, ty sådant
varierade, har hört berättas att smeden till och med skulle göra vissa
dagsverken till byalaget om året för platsen för sin stuga och smedja.
Någon bestämd lön har jag aldrig hört talas om att någon bysmed hade,
Att det var skillnad mellan reparationer och nytillverkning var ju gi-
vet, men detta hade inte byalaget alls att göra med utan det var sme-
dens egen förtjenst, och om han tillfälligtvis arbetade hos någon av
byalaget fick han alltid maten på det stället han arbetade. Vad beträf-
fande smedjans uppförande, var det många gånger så att det kunde sär-
skilt förr i tiden hända att en vandrande smed kom så att säga på luf-
fen till någon by, och kanske också några bönder i byn hade något att

(3)

ACC. NR M. 15048:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

reparera kunde han då få göra detta, och då kunde det hända att han om
han var skicklig i sitt yrke stannade kvar, och då byggde byalaget upp en
smedja åt honom samt försäde honom med de första redskapen, samt litet
material så att som man sade kunde komma igång, men att något kontrakt
mellan honom eller byalaget skrevs har jag ej hört berättas om. Ett så-
dant fall förekom på början av 1900 talet i en by i Fröderyds socken.
då det kom en sådan vandrande smed till byn Hörneboda, han började att
reparera en del jordbruksverktyg åt landbrukarna runt om, och då uppsatte
byn en smedja åt denne smed han hette vill jag minnas Bergdal, men in-
där heller upprättades något kontrakt, och smedjan står för närvarande
tom, ty när den smeden varit där i några år gav han sig troligen ut på
vandring till någon annan plats. Inte alltid vände man sig till bysme-
den, det var ju så att just den smeden inte kunde tillverka alla slags
redskap, eller om han än kunde tillverka dem inte hade förmågan att til-
ex. få den skärpa i en yxa eller dylikt som en annan smed hade, vände
man sig i regeln till den som kunde detta. som till Ex liar kunde inte
vilken smed som helst tillverka. På min trakt fans i mitten ^{om 1800 talet} och ända

[4)

ACC. NR M. 15048: 4

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

in på 1900 talet en som kunde smida liar, och han smidde liar inte bara åt landtbrukarna inom den egna byn eller socknen utan var vida känd för sina skarpa och lätta och tunna liar, han hette C.M. Ekelund och hans liar gick under namnet "Ekelundsliar". Han var dessutom en mycket originell man på många sätt, dels hade han ett litet jordbruk att sköta, och det fick för det mesta hans smeddrängar sköta som han uttryckte sig på fritiden, och när någon av byalaget kom till honom och ville ha något arbete uträttat sade han det skall du naturligtvis få om du vill göra det eller det arbetet åt mig medan jag smider åt dig. Och om man kom in i smedjan när han som han sade "vällde liar" och gnistorna yrde och som det ofta hände brann i kläderna på den besökande, röt han till "ställ dig bakom min bak så får du inte ont av loppor", och det blev till och med ett ordstäv bland allmänheten som lød "det är aldrig farligt att stå bakom smedens röv när gnistorna yr". De gamla bysmederna var alltid mer eller mindre originelle. I Allgunnaryd Hultsjö fanna en smed på slutet av 1800 talet som hette Severt Johansson, han var en mycket skicklig och därför mycket anlitad hovslagare och var särskilt bekant för sina goda broddar för hästskor.

(5)

ACC. NR M. 15048: 57

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

och det berättas att att en landtbrukare från en annan by vilken alltid skodde sine hästar hos denne smed hade en gång råkat få litet sämre broddar, varför han nästa gång påpekade detta för smeden varvid denne röt till "Ja du ville väl ha sko till din häst av guld" Men landtbrukaren blev inte svaret skyldig utan replikerade "Har du sådana på lager så lägg då dit sådana skor" med detta svar skodde smeden bondens häst utan vidare resonemang. Han var också specialist på att smida s.k. täljknivar vilka han dels smidde på beställning och även tillverkade för försäljning på marknader o. dyl. och försäljningen skedde vanligtvis på Sävsjö marknad, där han även saluförde sina liar. I från mitten av 1800 talet och rätt långt inpå 1900 talet utförde bysmeden så gott som alla böndernas reparationer, samt tillverkade även den mästa spik som behövdes till bönderna reparationer av sina hus m. m. Han fick inte bara vara smed han fick också vara något av fältskär såsom dra ut tänder, operera liktornar o. s. v. Under ovanstående årsperioder förekom ju så gott som allt smide som hemindustri ty smederna ägnade sig ju åt allt smide. Någon smed kunde ju då tiden medgav ägna sig

(6)

ACC. NR M. 15048:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

6

åt någon särskild sak att smida. Det berättas om en smed från Sävsjö som hette Sager/hans dopnamn har jag ej kunnat få reda på, han levde i slutet av 1800 talet. Han hade specialicerat sig på att smida s.k. Buskhackar eller "Buskaknivar" ett verktyg som var omkring 40 cm långt och 10 till 12 cm brett, den ena ändan var försedd med en s.k. hylsa vari skaftet insattes, den andra ändan var den rund med en kort förlängning av avrundningen och han stod ofta på torget i Svsjö där han hade ganska god åtgång med sina "Buskaknivar". I slutet av 1800 talet och ett gott stycke fram på 1900 talet fanns i Hultsjö socken tre stycken smedjor, och den förnämsta skulle då vara smeden C.M. Ekelunds smedja som var belägen i själva kyrkbyn. Vidare fanns det en smedja i Griggatorp denne smedmästare hette Sveh vad han hade i efternamn har jag ej kunnat få reda på, denna smed skulle vara särskild specialist på att tillverka skarpa yxor, samma var förhållandet med smeden Ekelund, hans specialitet var förutom att smida liar, även tillverka en sorts yxor som användes när man högg bjälkar, eller som det hette "skrädde bjälkar och slipers" dessa yxor kallades för "skräyxor" och var omkring 40 cm långa samt cirka 15 cm höga räknat från hammaren

(7)

ACC. N:R M. 15048:7

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

7

och ner till eggen, samt planslipade på ena sidan med slipad egg på bara ena sidan, dels för höger eller vänsterhänta personer, för dessa yxor var han vida berömd och hans yxor kallades "Ekelundsyxor". Den tredje smedjan var i Allgunnaryd och ägdes av en smed som hette Severt Johansson, förut nämnd härövan, han hade till specialitet att som det sades "vässta stenborr". Ovanstående smeder avser varken bysmed eller på något sätt bunden vid något särskilt smide, utan fick smida åt vem som ville anlita dem. Varifrån smederna kom är en svår fråga att besvara, ty dels som ovan nämnts kunde det komma en vandrande sådan, och börja så småningom reparera saker och ting åt bönderna och kom så att stanna kvar i fortsättningen, dels lärde den gamle mästaren upp sina söner som tog smedjan efter fadern, ofta hände att den gamle smeden tog in lärpojkar som när de blev färdiga reste iväg någonstans och öppnade egen smedja, och för det mästa var det från torparehem som dessa smedlärningar kommo. Arbetstiden var för i tiden mycket lång, ty redan klockan 5 på morgonen skulle arbetet vara i gång och fortsatte till solnedgången. och behandlingen var ju många gånger ej den bästa ty det kunde hända att mitt under att lärlingen

(8)

ACC. NR M. 15048:8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

8

arbetade tillsammans med mästaren kunde denne med sin hammare mitt i slaget kasta lärlingens hammare antingen på lärlingen själv eller mot väggen i smedjan. Vad betalningen beträffar så var den ganska dålig, och det hände ofta att smedlärlingen fick arbeta första året utan någon som helst betalning eller lön, det enda var att när lärlingen blev litet mera försigkommen var att, om han fick någon tid över, kunde han få litet material och förfärdiga några småsaker som han då kunde sälja och få sig några slantar för, detta material erhöll han då gratis av mästaren. Smedens anseende hos bönderna var i allmänhet mycket gott. Smedgesällen var nästan litet fruktad av den allmänna ungdomen därför att han ansågs behärska en viss ^R djävhet så att om det blev något bråk söktes vanligen smedgesällen upp såsom hjälp. Några särskilda uppdrag förutom kommunala, utom de ovannämnda såsom att dra ut tänder, samt om det kunde förekomma några fel på hästens hovar, kunde smeden få undersöka detta, några smeder voro även byslaktare, och den enda som tjänsgjorde som sådan var mig veterligt, endast ovannämde Griggatorpasmeden. Att smeden ansågs besitta några övernaturliga gåvor har jag ej hört berättas om.

(9)

ACC. N:R M. 15048:9.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Några ordspråk, talesätt, eller sånger om smederna har jag ej hört berättas om på min trakt. Smedens kläder under arbetet var vanlig vardagsdräkt, förutom att han hade ett stort förskinn av läder, men på fritiden var han klädd i lika fina kläder som folket iöfrigt. Den ekonomiska ställningen var vanligen god och många smeder hade på äldre dagar skaffat sig ett litet kapital, ja en del ansågs till ock med rätt förmögna. Bostaden hos de gamla smederna varierade, men det vanliga var att bostaden bestod av ett större rum och kök på nedre botten, samt ett större och ett litet rum på övre våningen, men har hört berättas från Fröderyd att för längre tid tillbaka, eller i mitten av 1800 talet en smed som hade bostaden i ena ändan och smedjan i den andra ändan av huset. De uthus som funnos var vanligen s.k. brädiskjul, där smeden förvarade sin ved, och dels inköpta materialer såsom stål och järn. Inredningen i smedjan var åtminstone förr i tiden ganska primitiv, vid smedjans ena gavel vid fönstret fanns en s.k. filbänk, med ett eller två skruvstäd samt diverse filar samt småverktyg av olika slag, mitt i smedjan var själva härden uppmurad, strax därintill var städet placerat, ~~XXXX~~ ~~XXXXXXXXXXXX~~ och mellan härden och städet var en lång trälåda, den andra ändan

9

(10)

ACC. N:R M. 15048:10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

s.k. "härlådan" som var fylld med kallt vatten, var det svårt och blå-
sigt fick också ett hörn av smedjan tjänstgöra som skostall. Till blå-
verktyg användes vanligen en blåsbälg. Någon större förbättring förekom
inte förrän fram på 1900-talet, senare inköptes bormaskiner och gäng-
maskiner så numera har ju smederna så att säga att smida maskinmäs-
sigt i sina smedjor i den mån sådana finns. I hultsjö finns numera in-
te mera än en smedja. I slutet på 1800-talet var nog smedjan så väl
som kvarnen där man samlades till en pratstund. Några sägner om övernaturli-
ga väsen skulle förekommit i någon smedja har jag ej hört berättas om
Materialerna såsom järn och stål kötes alltid in av smeden, men kolet
inte bara kötes in utan smeden köpte ofta svallar och dyligt vid de
gamla bysågarna och kolade sedan sessa själv, ty de gamla smederna var
ofta mycket kinkiga med sin smideskol. Järn och stål kötes vanligen
hos järnhandlande på orten, på min trakt var det närmast Sävsjö som
sådant inköptes, och då var det i huvudsak stångjärn som inköptes och
sedan klövs till olika saker. användandet av skrot var mycket sällan
någon gång kunde det dock förekomma till ex stålning av gamla yxor m.
m. De gamla smederna arbetade mycket med koppar såsom att sätta öron

10

(111)

ACC. NR M. 15048: //

FOLKLIVS-
ARKIVET

LUND

11

samt förtenna kopparkittlar och bunkar kaffekokare m.m. Utom de vanliga reparationerna utförde alltid smeden allt beslag på såväl arbets som åkvagnar, slädar och kälkar av alla slag samt plog och årderbillar. Hovslageriet liksom övriga jordbruksredskap var förlagt för det mesta till våren och hösten, medan hovslageriet var mera vinterbetonat. Några slipnångar av sina arbeten företogs ej av smeden utan det fick ägasjälv utföra. Själva arbetstekniken var den att smeden själv bestämde var som skulle göras och gesellen hade endast att lyda vad han skulle göra samt hjälpa till enligt mästerns anvisning, men när gesellen blev litet mera försigkommen kunde han för egen hand få göra vissa saker. När elden i fyren skulle tändas var det vanligen lärningen som fick utföra detta, och gick så till att litet björkbark "näver" lades först i "hären" sedan lades litet träkol ovanpå, och så började man så smått blåsa på "bälga" tills det blev full fyr varefter mera kol påfylldes. Någon Svetsning med nuvarande taktik fanns ej i äldre tider, utan vad som då skulle sättas ihop var som det hette att "välla" det kallades också att "hetsa", och tillgick så att om ett par bitar gått itu lades på de bitarna i "hären" och glödgades röda varefter de lades på varandra

(12)

ACC. NR M. 15048:12.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

och doppades i sjösand som smeden hade stående vid härden, och så hamrades bitana tillsammans. Mejslar och stenborr fick ej härdas på samma sätt som övrigt smide, ty för den skull hade smeden alltid en liten brädlapp i ändan av "härehoen" som kunde lyftas upp så att bara litet vatten flöt över denna brädlapp, på denna brädlapp sattes så föremålet som skulle härdas upp mot något stög så att bara själva spetsen stod i vatten, och på så sätt avkyldes härningen så småningom. Eggverktygen smiddes först hammaren varefter den nedre delen klyvdes och stålet insattes, som sedan hamrades ut till ex en yxa o.s.v. Att beskriva hur beslagningen på en vagn tillgick, fordrar en särskild beskrivning på grund av det är så många moment och detaljer som ingick i detta arbete så den frågan måste jag tyvärr låta bli obesvarad denna gång. Angående hovslagningen var det så att alla smeder smidde sina hästskor själva, och vanligen var det så att smeden hade skott så många av sina kunders hästar så han nästan visste iförväg hur stora skor varje kunds häst hade. Vid själva skoningen fick hästägaren själv hålla upp hästfoten medan smeden "verkade" av hoven, medelst ett s.k. "verkjärn" cirka 5 cm brett och slipat endast på ena sidan och försett med ett skaft i vars övre

12

(13)

ACC. NR M. 15048/13.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

del var försedd med en rund kakformad träbit vilken sattes mot bröstet under tiden smeden "verkade" hoven, därefter användes en filliknabbe s. k. rasp varmed hoven planfilades innan skon lades på. Metoder att hålla hästen stilla under skonöngen var efter vad jag har hört berättas särskilt av två sorter, den ena var att föra in hästen i någon sorts bås inte större än att hästen kunde få rum i den, och var försedd med två rullar rätt tjocka och försdda med säckväv, dessa rullar lades en under buken strax bakom frambenen och den andra lades strax framför bakbenen ungefär vid ljumskåbna, vid dessa rullar voro fästade grova rep så att man under skonöngen kunde lyfta hästen från marken, nedre delen av buren var frilagd så att smeden kunde arbeta obehindrat. Vidre fanns ett annat redskap som kallades broms eller "Brens" och var tillverkat av en ögla av en repstump som var fästad vid en mitten av omkring 20 cm lång pinn när smeden fick en mycket svår häst att sko lades denna ögla om själva nosen på hästen och så vred man åt med pinnen, mannen som skötte detta höll också upp hästens huvud, båda dessa metoder användes bara när det inte på annat sätt att sko hästen. Att några hästar skulle ha stått i något gödselvatten innan de skoddes har jag ej hört berättas om.

13

(14)

ACC. N:R M. 15048:14.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Under början av 1900 talet var det mycket vanligt att man skodde sina oxar, men deras skor var inte lika hästskorna alls, utan oxskorna bestod endast av en stålplåt vilken fastspikades endast på yttersidan av klöven, och broddarna var dels en i vardera ändan, och dels en bara i mitten av skon, och i regeln skoddes bara framfötterna, någon gång förekom ju att oxarna skoddes på alla fyra fötterna, men förekom som sagt mycket sällan. Nästan alla smeder hade sin stämpel på de föremål han tillverkade. Förändringarna har ju kommit på det senare decenniet och då så småningom och moderniseringen har verkat så att det numera finns så nutida smedjor äro de som finns alla maskinutrustade. Och mycket smide köpes från fabrikena numera, det enda som ännu lever kvar är hovslageriet.

14

Lönåsa Hultsjö i Januari 1960

Joh Sjöquist

